Downloaded By: Afghan Salar Library

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

لیکوال

ارواښاد علامه عبدالحی حبیبي

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

د کتاب ځانګړني:

د کتاب نوم:	**پښتو څوارلس سوه کاله پخوا**
ليکوال:	علامه عبدالحی حبيبي
د خپرونو لړ:	(۴)
چاپکال:	۲۰۰۵م
چاپ ځای:	يونايټيډ پريس، کوټه
کمپوز، ډيزاين:	د پښتو ادبي غورځنګ اداره
خپرندوی:	**پښتو ادبي غورځنګ کوټه**

ټهون

د مطيع الله روهيال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي په سلګونو مقالې راټولې کړې او دهغه جملې څخه يې په لسګونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

د سریزي پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ ګڼې چې د لوی استاد ارواښاد پوهاند علامه عبدالحي حبیبي یوه اوږده علمي او څېړنیزه مقاله د پښتو ادب یو ورک څپرکی (پښتو څوارلس سوه کاله پخوا) تر سرلیک لاندې پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنګه چې مې دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځینې برخې مې ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته باید کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله د نوموړې اکاډمیک مرکز په خپرېدونکې درې میاشتنۍ "پښتو" مجله کښې په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په ګڼه کښې پر یوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورپنځوسم مخ پورې خپره شوې ده، د یادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خیال بخاري او نګران یې مولاناعبدالقادر وو. د ټول کال ګڼې یې یعني څلور واړه یې د یوې ګڼې په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې لیکل شوي دي، چې دلته یې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبیبی موږ ته دا

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

علمي او تحقیقی مقاله پروسخ کال د اگست په میاشت کښې رااستولې وه موږ د ښاغلی حبیبي په رسم الخط په ځاې پرېښودې دې او ډیرې گوتې مو پکښې نه دی وهلی" (اداره) هم دغه رنگه دا مقاله دویم وار په همدې مجله کښې د ادارې لخوا خپره شوې چې دغه څو کرښې د ادارې له خوا پرې لیکل شوي دي، "د خدای بخښلي عبدالحي حبیبي دا مقاله څه دېرش کاله وړاندی دې ادارې شائع کړې وه اوس یې دوباره په دې غرض بیا شائع کوی چې ښاغلی لوستونکی د پښتو او پښتنو د اصل نسل پحقله کوم تپوسونه کوی د هغو په باره کښې څه جواب ترلاسه کړی دې،سره سره به اداره دهغو محققینو لیکونه هم وخت په وخت که خیر وی شائع کوی څوک چی د حبیبی صاحب د نظریاتو سره اتفاق نه لری" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دویم وار په څلورو گڼو کښي بشپړه خپره کړې چي لومړی برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اپریل په گڼه، دویمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د مئی، جون په گڼه، دریمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سیپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښي بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چي هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي یې ډاکټرراج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهین وو.

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښي پښتانه زلمیان په پوره ډول نه وو بریمن شوي، چي د مرگ استازي د دې پراخي سیمي او درست پښتون پر کور باندي یو بل ستر او نه جبرانېدونکی ناورین مېلمه کړ.

د اروانباد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډمیسن پوهاند علامه رشادبابا یې را څخه بېل او د تل لپاره یې د هغوی د پوهنیزو او څېړنیزو پېرزوینو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلمیانو تر زیاتي کچي د لوی استاد علامه حبیبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چي تر زیاتي اندازې کامیابه هم دي. خو د یادولو وړ ده چي اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د لیکوالانو دا دنده ده چي د نوموړو پوهانو (لوی استاد اروانباد علامه حبیبي او اروانباد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نیت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چي یوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څپرکی په کتابي ډول مینه والو ته وړاندي کړو، ما چي کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتیجې ته ورسېدم چي دغه ارزښتناکه مقاله باید پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چي د لوی استاد اروانباد علامه حبیبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چي ترکومه حده زه د لوی استاد له نشر سره

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

بلد یم، نو مي د دې مقالې ځيني توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښې شوې وه، نو مي د لوی استاد د نورو څېړنيزو ليکونو په رڼا کښې اصلي بڼې ته بېرته راواړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښې د لوی استاد يو بل اثر "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو ليکونو کښې يې د يو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتنې مينه

محمدصادق ژړک
پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

Downloaded By: Afghan Salar Library

.د پښتو ادب يو ورک څپرکی

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډبر ليک، د روزګان ډبرليک،

د غزني لويکان

د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوک څوارلس کاله پخوا ماليکلی او چاپ کړی و، خو دويم ټوک يې اوس پښتو ټولنې چاپ کړ، مګر افسوس چې دا چاپ بالکل ناقص او نيمګړی دی، او د کتاب نيمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوک ډېر نوي تحقيقات او ادبي پلټنې لري، چې تر اوسه به چاته معلومه نه وي، او ښايي چې دغسې هم پټې پاتې شي، او زمانه يې د ليکونکي سره سره د عدم کندې ته لاهوکا، مګر واخلئ له دې کتابه دا يو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښې خوندي کړی، ګوندې د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آئينده پلټنو کښې د دوی رهنما وي.

ګمان مبر که بپايان رسيد کار مغان
هزار باده ناخورده در رګ تاکست

کراچي ۳۰ جولايي ۱۹۶۰ حبيبي

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعني د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کښې د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښې ځیني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چي دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمینداور داوران شاه[1] او د زوال هفتالي (ابدالي) چي له دوی څخه د مهرگل (میر کهول) کتیبه د روگان په دره شالي کښې شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چي د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناگري، یا کله منگلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکي د دوی د ژبي څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چي دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښې

[1] المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص. ۱۷۰ د لیدن طبع.

[2] د پیښور موزیم په ډېرلیکونو کښې پرې یو منگوی خط هم سته، چي د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چي د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندي شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینگه ویلای شو، چي د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چي هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالې د حل کولو او سپړدلو لپاره چي کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ویر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښې ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیري دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا یوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چي د یو لوی زاړه معبد نخښې یې تر مځکې لاندي موندلي دي او له دې پخواني معبده چي غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبي لیکونه پیدا شوي دي، چي تر اوسه د دې کتیبو

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

د محلي ژبي ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېړو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايبک خواته پروت دی، يوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشيم روټ شنتل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوڅو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانګ"[۳].

پروفيسر هننګ جرمنی وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنګ دی، چي سغدي شکل يې بغدنګ يا بغدنج و، دال په لام تبديل شو، او آخرنی جز (انګ) په (آن) واووښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پارسو کښي هم (بغدانګه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[۴].

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بګه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړي پارسو: بګه، د سنسکرت: بهګه، د روسي: باګو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خو لا ډير دی، لکه: بغ پور (معرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

[۳] د شرق او غرب ايټالوي مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.

[۴] اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

Telegram:https://t.me/afghansalar

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنګی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنګان کښي) بغيار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنګ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بګه[۵] ته نږدې دی.

بګ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي دخدای صفات دي، وايي پلانی بګ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بګه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قديم (بګ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بګرام، بګرامی (کابل) بګل (هرات) بګلا (غزني) بګ لک (دايزنګی) بګه پای (تالقان) بګی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انګ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښي ډېر وينو، مثلاً: سالنګ (د کابل شمال ته دره) يکاولنګ (په دايزنګي کښي)، ښنلنګ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنګ (د لغمان يوه دره)، اولنګ (د سالنګ په مينځ کښي) مستنګ (بلوچستان کښي)، زرنګ (د سيستان ښار)، پوشنګ (د

[۵] يسنا ۱ تا ۲۰۴.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/18228128/1297698/

Downloaded By: Afghan Salar Library

هرات غربي خوا ته)، ګيرنګ (د مرويو ښار)، وررنګ (د غور يو رباط) چي عربي جغرافيا والو دغه اخيرني جز (انګ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه يې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جيرنج، هم ليکلي دي،(۶) او لکه پروفيسر هننګ چي وايي: دغه (انګ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنګ اوسنی کشف شوې آتشکده يې هم ښکاره دليل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړيو کښي وو، د اکثرو پر سکو هم اورخانې ليکلي شوي دي.

دغه انګ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی يې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښي درې لوی آتشکدې يادي شوي دي، چي يوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.(۷)

که څه هم په يقيني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چيري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قديم انګ په پهلوي آذر او د بغ کليمې لري، بايد دا ووايو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښايي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښي هم له کابله سره مربوط و.

(۶) احسن التقاسيم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخري، ص ۲۳۹.

(۷) يسنا ۱ تا ۱۳۲.

Telegram:https://t.me/afghansalar

پښتو خوار لس سوه کاله پخوا ارواښاد علامه عبدالحی حبیبي

په هر صورت دغه (انګ) يقيناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انګ بلل کېده. وګورئ په اوستا کښي د ژانګه (د ژ يعني بد. انګه يعني اور) چي د وهيشته (بهشت) مقابل او ضد و. او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.(۸)

څکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بيا تر اسلامه پوري خو زره کاله. د اباسين او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دين وو. او په هر ځای کښي اورتونونه وو. نو دغه (انګ) د اکثرو ښارو په پای کښي دلالت کوي، چي هغه ځايونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښي (انګ)

په پښتو کښي د (انګ) دغه زړه ريښه تر اوسه هم ليدله کيږي: انګار او انګاره ډېر سره او ګوټه اور ته وايي. چي د کليمې لومړی جز (انګ) دی. انګل هم په پښتو شور او حدت او تيزي ته وايي. چي د اور صفات دي. د دې کليمې اول جز هم (انګ) دی. او لام له ظرفي اداتو څخه و. لکه بورجل. کتل. زاول. کاول. انګازه هم د تيزی او حدت په مناسبت په اول سر کښي (انګ) لري. انګولا هم د تېز او سوځونکي ږغ دی. ښايي چي د انګريزي Anger (خشم) او Angry (خشمناک) هم د حدت

(۸) يشتها ۲ تا ۱۷۰.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Downloaded By: Afghan Salar Library

او تېزوالي په مناسبت دغه ریښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي ریښې څخه وي.

د ملا فیض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عیناً داسي راغلې ده.

زړګـی بنـد کړمـه پـه مـنځ د پـانړو پـړانګ
سـوځي زړه لکـه پیلـوځی پـه بلانـګ

دا بلانګ مرکبه کلمه ده. بل (مشتعل، بلېدونکي) انګ (اور یعني) بل اور.

دلتـه دا خبره هم بایـد هېـره نـه کـړو: چـي د بغـولنګ (سغدي بغدنګ، او د زړې پارسو بغدانګه) د بغ او (انګ) تـر مینځ یو (د) هم شته، چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: دیوار = دیوال، غربیل = غلبیل او نور. نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انګ) و. او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس يې موږ تر مضاف الیه دمخه وایو: (د بغو انګ) یعني د (خـدای اور) نـو د پښتـو د ابـدال پـر اصـولو سـم. دغـه (بغـودانګ = بغـدنګ) بغـولنګ شو. امـا ورسـته د دغـي کلیـمې (انګ) په (آن) واوښت. او دغه (آن) هم د ځایو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی. مګر دا تحول وروستنی دی. مثلاً: ګلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنګ) او داسي ډېر د ځایو نومونه چي آخر ته يې (آن) راځي.

Telegram:https://t.me/afghansalar

د دې خبري یو بل تاریخي ټینګ دلیـل هم سته، چي په چیني کتابو کښي د بدخشان نوم تر میلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نګ - لنګ) راغلی. او بیا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښـي هیوان تسنګ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنګ - نه) او بیا په یوان شي کښي (به - ده - هه - شنګ) ذکر سوی دی،[۹] چي د (انګ) ټوټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.

بـل مثـال يې دا دی، چي د ګوزګانـان په غرو کښـي یو ځای سنګ چارک سته چي دغه سنګ هم پخوانو جغرافیاوانو (سان) راوړی دی.[۱۰]

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنګ یا بغلان درې کلیمې (بغو - د - انګ) په پښتو کښي زړې ریښې لري. او اوس هم دا درې سره کلیمې مستعملي او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.

اوس چي تاسوته د بغودنګ، بغولنګ، بغلان زړې ریښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووایم، چي د بغلان د آتشکدې د لیک، نوري ویلي شوي کلیمې هم پښتو دي.

[۹] په چیني کتابو کښي د منځنیو پېړیو پلټنې، د پترج میدد تالیف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.
[۱۰] اصطخري، ص ۲۷۰. حدود العالم ص ۱۹ تا ۶۰.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Downloaded By: Afghan Salar Library

کیردو - می:

دا کلمه هم دوې توټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مړ صوتي تغیر اوسنی پښتو (کړی دی) جوړیږي. دا نکته مه هېروئ: چي پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چي د غرو پښتانه یعني اپریدي او وزیر او مسید او وردګ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي. ښارو ته نږدې ژبې ډېري مهذبي او تراشلي سوي دي. د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیړده - کیړایي دو - کیریه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیړدو) وایي.

وروستنی (مې) منفصل فاعلي ضمیر دی. چي هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی. او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیړدومې) کټ مټ پښتو فعل دی. او ټوله جمله داسي کیږي: کیړدومي بغولنګ = کړی دی مي بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري، چي یوه زړه معنا یې هم (جوړول. ابادول. تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنګ هلته بورجل وکاوه. یعني

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعني په ښار کښي کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دي. او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده. د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (٢٠ فقره) کښي د آتشکدو، په نومو کښي (مینیو کردو) هم راغلې ده.[١١] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري،[١٢] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چي د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي. او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پارسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د ابادکړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[١٣] چي معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښي چي اوسنی فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

---

[١١] خرده اوستا، د پور داؤد ترجمه، ص ١٣٧، د بمبی طبع.

[١٢] یسنا (١ تا ٢٠) د پور داؤد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ٣٠١.

[١٣] سبک شناسي ١ تا ٣١.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

لیکي: یوه ترسا امیر، چې د شام په رمله کښې و، له صوفیانو څخه یې پوښتنه وکړه، چې: **شمارا جای هست کی انجا فراهم ایند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا یکدیگر انجا فراهم ایید، ان خانقاه رمله بکرد.**[14]

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتیبې کیردومي بغولنگ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، یعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښې (مي) منفصل فاعلي ضمیر، موږ ته د ژبې پخوانی گرامري شکل هم راښيي، چې تر اوسه هم ځینې پښتانه قبایل دغه (مي) کټ مټ دغسې استعمالوي، یعني د فعل په مینځ کښې نه راولي، بلکې په اخر کښې وايي.

ځکه چې تر اوسه ټوله دا پیدا سوي کتیبې نه دي لوستي سوې، ښایي چې د ټولو تر تحلیل او لوستني وروسته، ځیني نور حقایق هم څرگند سي، خو د دغو اوسنیو الفاظو څخه په لوړو دلایلو، موږ د پښتو بولگه ایستلای سو، او وایو، ښایي چې د پښتونخوا د دغو شاهي کورنیو ژبه به پښتو وه.

(۱۴) طبقات الصوفیه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزگان ډبرلیک

دوهم دلیل چې موږ ته د پښتو څرک، د دغو شاهانو په کورنیو کښې راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً یوه کورنۍ شاهان چې د هیوان تسنگ چیني سیاح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونگ بل چیني سیاح (۷۶۰م) په عصر کښې پرگندهارا او اټک تر ټیکسلا پوري مسلط وو "کشتریان" دي، چې دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تریه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښې هم وو.[15]

لکه چې ما په مفصل ډول، د دې کلیمې شرح د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک کښې کړې ده، اصل یې د پښتو (کښه توره) او د پیر روښان د خیرالبیان په ډول (تور کښ) دی[16] او له دغو څخه د یوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن یعني شمشیرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چې د مسیحي اوومې پېړۍ په اوله برخه کښې پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

(۱۵) اسلامک انسایکلو پیډیا ۱ تا ۶۴۳ د ایران شهر په حواله.

(۱۶) وروسته به د پښتو بیت په شرح کښې د دې کلیمې تفصیل راسي.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

کلر: مشهور په للیه - نوم یې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وایي.

سامند: لومړی جز یې (سا) په ساهو کښي سته، چي په مسکوکاتو کښي (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چي سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنګین او رعنا او ښایسته، چي تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښي سته، یوه پښتو ناره ده:

کمره میر ولاړه پر ډبره
راسه خولګی راکه
نا امېده سي د لوی باري له دره

جیه پاله: ځیه = زئی پالونکي، یعني قوم پالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وایي:

څو به غم د مال و ملک، د دین و دل کړم
چي لا ستا له غمه روغ ګرځم انند دی

(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: توروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه له پت ساتونکی او د لښکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد.[۱۷]

پدمه: په دمه یعني په شوکت او دمدمه او مجلل او شوکتماب.

خودو یه که: د اېرېدو خدویې او د تجلیل کاف، خدایک.

ونړکه: وړک د (وړ) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونه له سکو څخه معلوم سوي دي.[۱۸]

هم په دغو وختو کښي چي د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د درېیمي مسیحي پېړۍ په اوایلو کښي شروع کېده، په باختر کښي، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت ستېه تینګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښي (کاوه) راغلی دی، چي په ویدا کښي د سردار او پوه او دانا. او په اوستا کښي د پیشوا معناوي لري[۱۹] دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښي وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور. نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشوا او هوښیار) و، چي دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو په ژبه کښي (کتور)

(۱۷) د پتي شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی توک، ص ۷۵.
(۱۸) د اسلامک انسایکلو پیډیا د افغانستان آرتیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.
(۱۹) تفصیل یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی توک ص ۱۰۲.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

پاته ده[۲۰] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې ابادۍ دي، هغه (کیتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وايي:

پر کیتور باندي وخیژه
خو دي دیدشي ننداري دي

د کیدار نوم خو پښتو دی، مگر د ده یو زوی (پیرو) نومیده[۲۱] چي (پیرو، پیرا، پیر، پیرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عیسوي کال د هفتالیو (ابدالیو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدايې نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان یا خشنواز راغلی دی، خو د کریستن سن په قول د دې کلیمي اصل له خشیون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[۲۲]

د افغانستان د تاریخ لیکوال ښاغلی کهزاد وايي: چي دا اخشنور، پر گهر، معنا لري[۲۳] خو ده د کلیمي تجزیه او شرح نده کړې، چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

(۲۰) د چارلس میسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
(۲۱) د افغانستان تاریخ ۲ تا ۴۳۷.
(۲۲) ساسانیان، ص ۳۸۵ د میولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.
(۲۳) تاریخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فیلا لوژی تحلیل بناده؟ او ځکه چي ده کوم علمي دلیل ندی پیش کړی، نو قول یې سندیت نه لري.

خو د کریستن سن هالیندې پوهاند خبره سمه ښکاري، او دا کلمه داسي تجزیه کیږي: خش = کش = کښ د هغه قدیم کش تري = کښ توري ریښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن ځني جوړ شوی دی، دوهم جز یې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشیون = اخشنور ټوله یوې ریښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښن وړ، یعني کشتریه فاتح (تور کښن فاتح) ده، او د دې (تور کښن وړ) پاچا جنگونه او فتوحات له ساساني فیروز شاه سره مشهور دي.[۲۴]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاولی = زاولی بولی، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (میرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابدالیو مشهور فاتح، دوې کتیبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) میلي روزگان کښي د شالي په دره کښي پر ډبرو لیکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاریخ استاد ښاغلی بیور دغه کتیبې کتلي، او یوه مقاله یې د پیښور موزیم په مجله کښي پر

(۲۴) ساسانیان، ص ۳۸۴.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

ليکلې ده، دی وايي: دغه د روزګان کتيبې له هغو درو نورو هفتالي ليکنو سره چې په توچي (وزيرستان) کښې پيدا سوي، او اوس د پېښور په ميوزيم کښې خوندي دی، ډېر مشابهت لري. خو تر اوسه دغه د وزيرستان ليکني ندي لوستلي شوي. خو يوه له دغو څخه په منګولي خط او بله په يوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزيم نمبر ۴۱ وزيرستاني کتيبه په کوفي رسم الخط ځيني عربي کلمات هم لري، چې (الله جل جلاله) او (محمد ﷺ) پکښې ښکاري، او نور منګولي توري دي.

پروفيسر بيور وايي: د روزګان يوه ډېره چې ښه روښانه ده، په يوناني رسم الخط دا الفاظ پکښې ليدل کيږي:

"باګوس شاهو زاولو مهروز کی"

بيور وايي: دغه پاچا چې نوم يې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چې د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښې پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چې څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" [۲۵]

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه ګورو، چې څنګه دي؟

۱. باګو هغه بګه، بغه او د پښتو بګ دی، چې معنی يې عظيم او خدای ده (شرح يې د بغلان په کلمه کښې تيره

[۲۵] د پېښور موزيم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

سوه) پس له دې کليمې (س) ليدل کيږي، چې ښاغلي بيور (ری) ورسره زياتوي، او کلمه (سری) لولي. مګر ښايي چې دغه (س) د (باګو) سره يو ځای. او کلمه (باګوس) (باګويس = باګويز) وي. او دا پښتو (ايز = ايځ = ايس) د نسبت لاحقه Supplix ده، چې معنا يې کيږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو يا ساهو په پښتو کښې سته. چې کله علم وي او کله صفت. وايي چې دغه کلمه او شاه او شار او شير او شهر ټول له قديمي کشتريه کښې تور څخه راوتلي دي[۲۶] چې شار د غرجستان او شير د باميان او پاچهانو القاب وو[۲۷] او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښې تراوسه شاهوزی او شاهو خيل سته.[۲۸]

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته، چې جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل يا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه. او دغه اوسنی جاغوری او اجرستان او روزګان يې مرکزي سيمي وې، چې کتيبه هم په دره شالي کښې ده، چې له کندهاره د روزګان لار

[۲۶] ايرانشهر د مارکوارټ تاليف.

[۲۷] ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶هـ تاريخ اليعقوبي ۳ تا ۱۳۱.

[۲۸] وګورئ: مخزن افغاني د نعمت الله او حيات افغاني او صولت افغاني.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[۲۹] دا د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځینو صفاتو کښي سته، لکه خېټه - خېټو، بریت - برېتو، غوږ - غوړو، خو په مکاني نسبت کښي اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتېبه کښي مهروزکي Mihrozki ده. چې د بیور په خیال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.

ما د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک (ص۷۵) کښي تفصیل لیکلی وو، چې کولا په ویدي ژبه د کورنۍ او خاندان معنا لري. اوس موږ (کهول یا کول یا کاله) ورته وایو، دا کلمه د شیخ رضي او شیخ نصر لودی په شعر کښي (کهاله) او د سلیمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښي کول وه[۳۰] پښتانه تراوسه هم وایي: پایند کول (خاندان پاینده) مامد کهول (خاندان محمدزی).

امامهر هم په پښتو (میر، مر، لمر، نور) دی د لورلایي ترینان تراوسه هم لمر (میر) بولي. نو مهرا کولا = میرکول = د لمر کهول = د لمر له خاندانه دي. دا نوم تراوسه هم په پښتو کښي ډېر مستعمل دي: لکه میرخان، میرو، میرا (مونث: مورا) او هغه زوړ میرکهول هم اوس میرگل شوی. او زوړ مفهوم

(۲۹) اریانا، شماره (۶۱) زما مقاله "زوال، کاول".
(۳۰) وگوری: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی ټوک ص ۶۵.

یې له اذهانو ځخه وتلی دی. شاه گل (شاه کهول) او ماه گل (مهاکهول) هم دغه ریښې لري.

مگر دلته باید دا خبره هم وځېړو: هغه زوړ (مهراکولا) چې په سنسکریت کښي هم و، او د دې کورنۍ ډېر مسکو کاتو لیکلي دي. ځنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښي له پخوا ځخه یو بل نوم دغسي سته (میرویس) چې د مردان په سیمه کښي د پېښور شمال مشرقي خواته یوځای (میرویس) سته. او د هوتکو مشهور مشر میرویس خان کندهاری خو هر ځوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو یادگار دی. او پښتانه یې تجلیلاً مصغر کوي، میروسکی، میروځکی وایي. او دا شکل کټ مټ هغه دی، چې د روزگان پر ډبرلیک سته.

میر هغه مهر، لمر، آفتاب دی. ویس یا ویسه یا ویسیا د کلي، قبیلې، کورنۍ په معنا په سنسکریت او اوستا کښي هم وو، (ویس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو[۳۱] او د گیگر الماني محقق په قول په ریگویدا کښي هم ویس (ټبر، کورنۍ) ته ویل کېده[۳۲] نو میرویس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او میر

۳۱. کیمبرج هستري آف انډیا ۱ تا ۹۱
۳۲. د شرقي ایرانیانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کلیمې تفصیل وگورئ: تاریخ ادبیات پښتو ۱ تا ۷۷.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/ Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

کول دی. چې معنا یې هغه د لمر کورنۍ ده، او میروسکی د دې کلیمې تصغیر دی. چې داسې تجلیلي مصغرات پخوا ډېر وو. او شرح به یې وروسته وسي.

له دې لیکنې څخه داسې ښکاري: چې مهروسکی = میرویس = میرکهول = میرکولا (میراګل د پښتنو هفتالیو (ابدالیو) یو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب یې (خدای، الهی) وو.[۳۳]

دا چې زه دغه کتیبه پښتو ته نږدې بولم. یو بل ګرامري دلیل هم لري. د دغو کلیماتو ترکیب او نښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو ګرامر یوه مسلمه قاعده دا ده: چې صفت یا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښې دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وایو: تور آس، چې په فارسي "اسپ سیاه" ورته وایي.

[۳۳] د دې کتیبې تفصیل د بیور د مقالې په فارسي ترجمه کښې ولولئ، سروش د کراچي طبع ۱۴ اګست ۱۹۵۹م، د دې ډېرلیک پر لوړه خوا یو څو عربي توري هم ښکاري، چې (حسن) یې لوستل کیږي، خو بله کلمه هم خرپول یا خرپوست ښکاري، ګمان کوم چې دا به هغه ملک تاج الدین حسن سالار خرپوست وي، چې د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸) مګر دا توري ښایي چې تر ۶۰۰هـ وروسته لیکل شوي وي، ځکه چې د خط ډول یې د دغو وختو دی.

په دغه کتیبه کښې هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولی میروشکی"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او داهم ښایي چې د ژبې د ساختمان اثر وي، د دغې کتیبې په مقابله کښې د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د یو شاه (۲۲۰ق م) د سکې لیک وګورئ، چې صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

یعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از یعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چې د پلار نوم یې دی).

دا وو زموږ هغه دلایل چې د پښتو څرک مو د اسلام په لومړیو زمانو کښې ځنې وایستلې. اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چې د لویکانو یا لاویکانو کورنۍ ده.

لویکان څوک وو؟

د دې کورنۍ تاریخ هم لکه هغه نوري کورنۍ، ډېر څرګند نه دی. فقط د (لویک یا لاویک) نوم ذکر سوی دی.

لنګورتهډیمز مشهور انګلیسي سکه شناس مورخ لیکي:

[۳۴] سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښي د غزني محلي حکمران (شاه لاویک) بلل کېده، خو د ده شخصیت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا ګمان کیږي چې دی به هم هندو و. بیا نو بلکاتګین د سامانیانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) یې لومړی پلا دلته سکه ووهله، تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزني پاچا سو. چې د "لاویک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو، خو چې سبکتګین په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه، غزنی یې ځني وینو.(۳۵)

دغه "لویک" یو سړی نه و، بلکې لویه کورنۍ وه، چې په غزني او ګردیز او نورو شاوخوا ځایو کښي سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبیلانو سره متحد وو. او مؤرخانو یې ذکر داسي کړی دی:

(۱)

ابو سعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود ګردېزی، چې د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښي ژوندی و، د یعقوب لیث صفاري په احوال کښي داسي لیکي:

"یعقوب غزني وېناوه. او بیا ګردېز (ګردیس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان، د ګردیز له امیر سره یې جنګ وکړ، خو دې امیر لس زره درهمه ججه ومنله. بیا نو

(۳۵) اسلامک انسایکلو پیډیا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

Telegram:https://t.me/afghansalar

یعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونیو، او د هغه ځای نوشاد (نوشار) یې وران کړ".(۳۶)

دغه افلح د ګردیز امیر هم له دغو "لویکانو" د کورنۍ و، چې شرح په یې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سیاست نامه کښي چې د (۴۸۵هـ) تالیف ده، د الپتګین جنګونه له کابلي او غزنوي امیرانو سره راوړي او وایي چې الپتګین د بامیان له امیر سره چې (شیرباریک) نومیده جنګ وکړ، او دغه شیر یې ونیو بیا یې نو وباخښه، وروسته یې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی یې ونیو. دا د کابل شهزاده د "لویک" زوم و، او د غزنین امیر "لویک" هم وتښتېد، سرخش ته ولاړ.(۳۷)

له دې روایته ښه معلومیږي، چې د دې کورنۍ نوم (لویک) و، او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري، الپتګین په (۳۵۱هـ) غزني له "لویک" څخه نیولی و، او بیا چې په (۳۵۲هـ) دی مړ سو، او زوی یې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لویک" بیا پر غزني حمله وکړه، خو ساماني پاچا، منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و، نو غزنی بیرته اسحاق ونیو.

(۳۶) زین الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.

(۳۷) سیاست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Downloaded By: Afghan Salar Library

د اسحاق تر مرګ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښني کښېنوست، مګر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوګر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتګین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجانی (۶۸۵هـ) د سبکتګین په احوال کښي داسي لیکي: الپتګین غزنی او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" یې له غزني څخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتګین مړ سو، او زوی یې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخیست، بیا راغی او غزني یې ونیو، او تر ده وروسته ملکاتلګین پاچا سو، او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مګر

[۳۸] افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرټیکل.

په چرخ کښي امیر سبکتګین پر دوی حمله وکړه، او ډېر یې ووژل، دوه پیلان یې هم څني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرنی "لویک" چي په چرخ کښي د سبکتګین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) څخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب یې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وایي:

"الپتګین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی، په دې وخت کښي د غزني ملک یو کافر و، چي "لویل" (لویک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتګین د لویک زوی ونیو، خلعت یې ورکړ، خپل پلار ته یې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم، خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتګین هم غزنی محاصره کړ، پس له دوو میاشتو یې ونیو، او تر څلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو، ونیول سوه،

[۳۹] طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

مگر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتگین هم ایله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځایه یې لښکر راوست، د دې پلا الپتگین د دوی مقابلې ته سبکتگین ورولېږه، او دوی یې مات کړل. د ېرش پیله یې هم ځني ونیول، او "لویک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له یوې قلمي نسخې څخه دی، چي د "لویک" پرځای یې د غزني د ملک نوم "لویل" هم لیکلی دی، مگر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل یې هغه "لویک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجلیلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښي ړغیز توری اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ویل کېږي، د طبقات ناصري لاویک او د سیاست نامي لویک دواړه صحیح دي، او د یوې کلیمې دوې لهجې دي، مگر (انوک) ښایي چي د کاتبانو غلطي وي.[40]

(40) دا تاریخي پښتو کلمه (لویک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدۍ په سبب مسخ کړې او رنگ رنگ یې لیکلې ده. د دهلي د سلطان ناصرالدین محمود په دربار کښي یو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عمیدالدین لویکی مستوفي جمیع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تېر سوی دی، چي د دغي لویکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و. او پخپل عصر کښي عمید "لویکي" بلل کېده. مگر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، دیلمي وکښله سوه (وگورئ: بزم مملوکیه ص۲۰۳ او د فارسي قدیم شعرا د دکتور اقبال حسین تالیف) د منتخب التواریخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظیم او بزرگ او مشر او سردار ته وایي، اوس هم لویان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبیل او شیر او کیدار او کشتري د کورنی لقب او تجلیلي نوم و.

وروسته چي د لویک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لویان، لویا هم راغلي دي، او دا نوم (لویک) د (لوی) تصغیر دی، چي دا تصغیر هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بیا د شاهي کورینو په نومو کښي رواج و.

د پختیا پښتنانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پایندک یا پایندک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پاینده خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحیحه (لویکي) لیکلې وه، مگر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دریمه صفحه کښي لویکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشید سره یوه د منتخب التواریخ مصوره صحیحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي لیکل شوې ده، هلته پر (۱۵ورق) باندي په واضح ډول عمید "لویکي" او بیا مگر دا نسبت دغسي لیکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نگارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ویلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د دیلم یو ښار وو.

صحیحه خبره دا ده، چي نه تولک په دیلم کي وو، او نه عمید تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحیح شکل (لویکي) او دا شاعر دغي قدیمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

په تاریخي نومو کښي هم دغه تصغیر ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، ختک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسي نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښي سته. د سلطان محمود مشهور وزیر حسنک هم دغسي نوم و، د دغو لویکانو زماني ته نږدې ځیني تاریخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،(۴۱) چي د مجمل التواریخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي(۴۲) او البیروني هم په تحقیق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشیدالدین په جامع التواریخ کښي هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښي پرج و، چي پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.(۴۳)

خو ابوالفرج روني (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو شاه په مدح کښي وایي:

تیغ تو بقهر بستده باج — ازخیل ختا وخان ایلک
ادرارتو خورده خان و قیصر — مامور تو بوده "رای فورک"(۴۴)

(۴۱) تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.
(۴۲) مجمل التواریخ ص ۱۰۸.
(۴۳) تاریخ الیعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸هـ.
(۴۴) دیوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجلیلي مصغر نوم مهروز کښي (میرویسک) دی، چي دمخه مو د روزګان د کتیبې په شرح کښي د هغه اصل او کیفیت ولوست. دغسي هم خودویکه (خدایک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښي غوزک، نیزک، فورک راوړی دی.(۴۵)

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل دی، چي د پښتنو د نوم اینښولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چي دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجلیل او تحبیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم بازمحمد کندهاري قادري چي د کراچي په ملیر کښي خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښي یو فارسي کتاب ګوتې موندلی و، چي د سر او پای پاڼې یې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدني څخه ما دا تخمین کاوه، چي باید د (۹۰۰هـ) په شاوخوا کښي لیکلی سوی وي، خط یې اخرني نسخ و، اکثرو حروفو یې ټکي نه درلودل، هره (چ) په (ج) او پ (ب) او ګ (ک) لیکلي و، او داسي ښکارېده،

(۴۵) المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

چي ليکونکی به يې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوطه وه.

دا کتابګوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼي پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نثر، چي بنايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تاليف سوي و.

د دې کتابګوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابګوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلي وو، چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و، نو هغه ما کټ مټ نقل کړ، او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټنې موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پر زياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښي ډېره بها لري، او يو قيمتي ګران اثر دی.

حکايت (په اصلي املاء)

Downloaded By: Afghan Salar Library

ابوحامدالراولي را در تاريخ غزنه از حسن صغاني روايت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجديست عظيم، که آنرا مرلت افلخ لويک خواندندی، واين بيحانه عظيم بود، که وحومر لويک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمين اندر کرد وبتالو سيمينه درنهاد، کابلان ساه خجل اين بيت فرستاد بلستان خلجيه که لويک کفت:

بزم کزن سحيد لويک لوی انو بويلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تيزيو بملا

خانان باز بکيش هندوان ساه شد، و جون نيسه او افلخ بشانی بنست محانه لويک برکند و مزلت بکرد.

جنين روايت کنند: جون سلطان سخی سرور باين مزلت شد کفت: "بوی صنم شنوم نيک ديد و کشف سدس، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد، درمالوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم رابنای مسجد داد وبکرامت ان ولی الله، بوی کفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

ځکه چي د دې کتابګوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف ځرګند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

(کرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چي (کرامات) یاد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکایت وي:

سپړنه

اوس د دې حکایت یوه یوه کلمه سپړم، او تجزیه یې کوم:

١. ابوحامد؟ دا کنیت ښکاره ویل کیږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چي څوک و؟ د رجالو او تاریخو په کتابو کښي ماته نه سو معلوم.

٢. دوهمه کلمه په اصل کښي (الراولي) ده، چي زما په خیال صحیحه (الزاولي) ده، "زاول" یا زابل د غزني د سیمي قدیم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهیر تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدین دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسی و.[٤٦] او دا هغه قدیم زاول دی، چي د روزګان په ډېر لیک کښي هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولی د زابلستان د سیمي سړی و.

٣. تاریخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسۍ اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاریخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابوحامدزاولی پېژني، ښایي چي دا یو نوم ورکی کتاب

(٤٦) سبحة المرجان ص ٣٩.

او مؤلف وي، چي د هند په مځکه کښي به لیکل سوی وي، ځکه چي حسن صغاني هم د هند یو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به یې وروسته ولیکم.

یو کتاب د تاریخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شیخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی ١٠٩٢هـ) دغه کتاب درلود، او ده (١٠٣٢هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښي له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وایي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاریخ یې لیکلی دی.[٤٧]

دا شیخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښي لا هم تاریخ ملامحمدغزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شیراني یې هم ذکر کړی دی.[٤٨]

مګر داسي ښکاري چي د ملامحمد غزنوي تاریخ به له دې تاریخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شیخ عبدالرحمان چشتي تصریح کوي، چي ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، یعني د (٤٠٠هـ) په شاوخوا کښي به ژوندی و، مګر دغه ابوحامد خو

(٤٧) پرشین لټریچر ١٠٧٢ د ستوري تالیف، د لندن طبع.
(٤٨) تنقید شعرالعجم ص ٥٧ د دهلي طبع.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

له حسن صاغاني څخه دا حکایت اورېدلی دی، او امام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني یا صغاني؟ د لاهور یو خورا لوی عالم او د عربي ژبې امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښې (صنعاني) لیکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحیحه املا یې صاغاني یا صغاني ده، چې د چغاني معرب دی. او دغه چغان یا چغانیان د آمو دریاب شمالي خواته یوه لویه سیمه ده.[۴۹]

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښې زېږېدلی. او په غزني او بغداد کښې د علومو تحصیل کړی. او مخصوصاً په عربي ژبه کښې امام و. چې په عراق او مصر او حجاز کښې هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۶۵۰هـ) په بغداد کښې وفات سو. او قبر یې په مکه کښې دی. مشهور تالیفونه یې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطیه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنیره، شرح البخاري، درّة السحابه، کتاب الفرایض، العباب الذاخر چې یو عربي ناتمام قاموس دی.[۵۰]

---

[۴۹] حدود العالم، د تهران طبع.

[۵۰] سبحة المرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکیه ص ۲۸

Telegram:https://t.me/afghansalar

د کرامات په دغه حکایت کښې چې د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتېږي، چې دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تالیف شوی دی، ځکه چې دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چې حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روایت به ثقه وي که یه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چې امام حسن صغاني د خپل علمي تحصیل یوه دوره په غزني کښې تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښې یې لوست کړی وو.[۵۱]

د امام صغاني یو ډېر مهم کتاب العباب دی، چې خطي نسخې یې په استانبول کښې دي، او یوه عکسي نسخه یې د کراچي د اسلامي تحقیقاتو په کتب خانه کښې هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښې د عربي لغاتو په مقابل کښې ځیني فارسي کلمات هم راوړي، او وایي چې په "لسان غزنویه" یې دا بولي یا دا، او ما په غزني کښې له خلکو څخه اورېدلي دي.[۵۲]

له دغو خبرو څخه ښکاري: چې امام صاغاني پخپله په غزني کښې اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روایت ثقه ګڼو.

---

[۵۱] وګورئ: د حسن صاغاني احوال، معارف اعظم ګړه، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکیم لیکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.

[۵۲] د العباب د خطي نسخې عکس.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Downloaded By: Afghan Salar Library

۵. برداب بامبان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خیال یې صحیح دا دي: "بردرب بامیان" یعنې د بامیان پر دروازه، چې د غزني ښار پخوا څلور دروازې درلودې، او یوه یې "باب البامیان" وه،(۵۳) داسې ښکاري چې د غزني شمالي دروازه "باب البامیان" یا "درب بامیان" بلله کېده، چې بامیان ته به له دغې دروازې څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکایت کښې لومړی پلا (مرلت) او بیا (مرکت) لیکلې ده، گمان کوم چې دواړه ډولونه یې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهۍ له لاسه مسخه شوې ده، او اصل یې (مزگت) دی د (مسجد یست عظیم) له تعبیره هم دا ښکاري، چې دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه یې ممسوخ دي.

مزگت په قدیمه فارسي کښې د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښایي چې مسجد هم د دغې کلیمې معرب وي، او د دې کلیمو ریښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده،(۵۴) چې دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښې د مسجد په

(۵۳) احسن التقاسیم د مقدسي ص ۳۰۲.
(۵۴) شرح یې وگورئ: د پښتو ادب تاریخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وایي(۵۵) اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت لیکونکی وایي: "مزگت بپارسي مسجد باشد".(۵۶)

۷. افلخ لویک؟ د کرامات د دې حکایت په استناد یو لوی مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې و، چې (مسجد افلخ لویک) یې باله، او دا مسجد لومړی پلا د افلخ نیکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لویک له کورنۍ څخه لومړی پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بیرته مرتد سو، او تر ده وروسته بیا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لویک، ظاهراً هغه افلح دی، چې د ده ذکر دمخه ما د زین الاخبار گردېزي په حواله وکړ، مگر د گردېزي په خطي نسخه کښې دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چې کنیت یې ابومنصور و.(۵۷)

له دې څخه ښکاري: چې د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم یې و، مگر د محمد پلار

(۵۵) د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمی طبع.
(۵۶) لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
(۵۷) زین الاخبار، ص ۶.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

خاقان (چي په دې حکايت کښي خانانِ راغلی دی) او لا بت پرست وو، چي بيا مسلمان، او وروسته بيرته مرتد سو.

که څه هم گرديزي دغه ابو منصور افلح د لويکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روايت دا ښکاره کوي، چي دی هم لويک و.

اما د دې "لويک" نوم د گرديزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلخ) دی، ښايي چي د گرديزي ضبط صحيح وي، ځکه چي افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای ليدل سوی دی، ښايي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح اينبوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ريښه لري، او هم گمان کيږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بيحانه؟ دا کلمه دوه واره بيحانه او محانه ليکلې شوې ده، چي غالباً بتخانه ده، قرينه يې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي گويا دلته دمخه يوه لويه بتخانه وه، او هلته يو لوی بت هم و، چي هغه يې هم "لويک" بالله "صنم لويک".

دا نکته مه هېروئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنگ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړې وې، او د روزگان له کتيبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهي القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترگه ورته کتل، نو ښايي چي دغه بت هم د لومړي "لويک" و، چي يو قسم معبود گڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان يا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو يې په سيمين تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم يې خاوري ونه خوري.

۹. وحوير لويک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي ليکلي دي: خو زه گمان کوم چي دا کلمه به (وجوير) وي، چي ښايي دا لويک به هم د کابلشاهانو او رتبيلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لويک" په نامه اوس هم يوه لويه سيمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان يې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجير" او "وجيرستان" ليکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت يو مشهور ولايت و، (۵۸) په غزنوي دوره کښي هم يوځای د غزني له سيمو څخه "هجوير" و، چي د کشف المحجوب ليکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجويري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجويري

(۵۸) طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغيره د حبيبي طبع، کوټه.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

غزنوي بولي[59] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو ښخه و.[60]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چي دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چي دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چي د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښي له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتګین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښي د اسلامي لښکرو سره جنګونه کول.

داسي ښکاري چي د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښي خپلوي او دوستي وه. ځکه هغه وخت چي چیني سیاح هیون تسنګ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

(۵۹) کشف المحجوب د لینن ګراډ طبع.

(۶۰) سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وګرزېد.

لکه کننګهم چي حسابلی دی، هیون تسنګ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵ جون ۶۴۳ع کال راورسېد[61] چي د هجري سنې (۲۴ه) کال دی، نو ښایي چي د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښي شروع سوې وه، چي د سبکتګین تر عصره (۳۶۵ه) موجوده وه.

مګر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسې مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چي د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) ښخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[62]

مګر روارټي وایي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[63] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چي د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده. لکه

(۶۱) د هند پخوانی جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.

(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.

(۶۳) پر افغانستان ځیني یاداښتونه، ص ۶۳.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

"قياصره" نمارده، کياسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتی دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبيلانو معاصر و، د سليمان بن عبدالمالک په مدح کښي وايي:

وتراجع الطرداء اذوتقوا   بالامن من رتبيل والشحر[64]

د دغه بيت په استناد دا نوم يقيناً (رتبيل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دا نوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ايښود، مثلاً رتبيل بن صالح يو مشهور محدث و، چي د ده نوم زبيدی د قاموس په شرح کښي د "الرتبل" تر مادې لاندي راوړی دی[65] او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احاديث رانقل کړي دي.[66]

له دغو رواياتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبيل) و نه بل څه[67] ځکه چي (زنتبيل) په لوړ بيت کښي نه ځائيږي، او د قصيدې وزن ورخرابوي، او که يې (زنبيل) فرض کړو، نو بيا د "الرتبل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغويانو د زنبيل ماده جلا راوړې، او هلته يې زنبيل کوم علم يا لقب نه دی ښوولی.

(۶۴) ديوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجواليقي ص ۱۶۳.
(۶۵) تاج العروس، د الرتبل ماده.
(۶۶) مشتبه النسبه د علامه ذهبي.
(۶۷) تفصيل يې وګورئ: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

گمان کوم: چي د دغي کلمې اخرني جز (بيل) به لکه راوړتې چي وايي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپيل) به وي، ځکه د قديمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پيلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي ليدل کيږي.

په گاتها کښي د روحاني مشر او بزرگ مينوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی[68] په فارسي کښي هم (رد) د هوښيار او خردمند په معنا و، فردوسي وايي:

بپوشيد درع سياوش رد
زره راگره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکريت کښي د ميني رب النوع او زهره ستوري او عشق او محبت ته وايي[69]

په پښتو کښي د دې کليمې ريښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دی، يعني روحاني محبوبه، او مينوي معشوقه، او د نرو نوم راتگل همدغسي دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) گل هغه تاريخي کولا او کهول دی.

(۶۸) فروردين يشت ۱۵۲ بند.
(۶۹) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

معنا يې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملايانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاريخي لغوي تحليل په سيوري کښي (رتپيل) ډېر ښکلی پښتو نوم دی، يعني د عشق پالونکي، مينه ورمشر، يا د ميني د رب النوع پالونکی، او عربانو حق درلود، چي دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو يې کښېږدي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکايت د وجوير لويک زوی خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښي دا نوم خانان دی، خو د گرديزي د زين الاخبار په خطي دوو نسخو کښي چي اوس په لندن کښي دي، دا نوم لکه دمخه چي وويل سوه خاقان دی، په پښتو کښي د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بيا د رگون او راولسنان په ملاخيلو قبيلو کښي، ښايي چي کاتبانو خانان په گرديزي کښي خاقان کړی وي، چي يو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان يا خاقان د "وجوير لويک" زوی و، چي لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزني د باميان د دروازې بتخانه يې مسجد کړ، او د لويک بت يې هلته ښخ کړ، خو دی بيرته مرتد سو، په دې جمله کښي (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چي صحيح يې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه يو بل شکل دی، چي کله په ځيني تاريخي کتابو کښي هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښي "کابلان شاه" هم ياد وي[۷۰]

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښي دغسي ليکلي دي، او داسي ښکاري، چي دا له کابلشاهانو څخه د يوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چي اصل يې څه و؟ زه داسي گمان کوم، چي دا نوم (خنچل) و، ځکه چي پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح يعقوبي (متوفي۲۹۲هـ) ليکي، چي المهدي خليفه په (۱۶۳ه) کال ځينو شاهانو ته سفيران واستول، او دوی يې خپل اطاعت ته راوغوښته، چي اکثرو يې د المهدي اطاعت ومانه. يو له دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چي دی يې "حنخل" باله.[۷۱]

دا کابلشاه چي د (۱۶۳هـ) په حدود کښي ژوندی و، د يعقوبي په تاريخ کښي د ده نوم (حنحل) دی، چي د کرامات په نسخه کښي (خجل) ليکلی، او دواړه سره ليري نه دي، او داسي ښکاري، چي کاتبانو تصرف پکښي کړی دی.

[۷۰] المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰.

[۷۱] تاريخ اليعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸ه.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

لومړی توری په کرامات کښې (خ) او دوهم په يعقوبي کښې (ن) او دريم (ج) او اخرنی په دواړو کښې لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چې زما په تخمين به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چې په عربي او فارسي قديمو نسخو کښې د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښې نه و.

که دا نوم تجزيه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه ختنما کښې، دا نوم په کاکړو کښې تر اوسه سته، خان + تما يعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانۍ کلمه ده، چې په اوستا کښې هم وه، لکه گئوتما (د گئو له تومني = بودا)[۷۲] او مرتم = مردم (مر - تما) يعني د مړو له تومني، چې په اوستا کښې هم (مرته) يعني مردنی و[۷۳] يا سپين تما چې د زردشت د کورنۍ نوم و.[۷۴]

دغسي نور ډېر کلمات سته چې په اخر کښې تما (تومنه، ختهه، کورنۍ) راغلي ده، نو ختنما هم د خان تومني او د خان له ختهي او متکبر او مغرور او اصيل په معنا دی، د پښتو خانگل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړۍ توټه هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چې ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانگل

(۷۲) د دکتور جوليوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
(۷۳) يشها ۲ تا ۴۲.
(۷۴) يسنا ۱۹.

هم خنگل بولي.

دوهمه توټه يې (چل) ده، چې په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وايي، ملا ميران کندهاري شاعر ويلي و:

نه په "چل"دعشق پوهيږي نه يې زده دی
لغـوړن مـــچ دی بونيـــږي رقيـــب

نو "خنچل" يعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چې داسي سړی حتماً بايد پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجيه که لويک گفت: دا لويک نه دی معلوم چې نوم يې څه و؟ خو داسي ښکاري چې خنچل کابلشاه، دا بيت د "لويک" له خولې رالېږلی دی، او ښايي چې دغه "لويکٔ" له خنچل سره په کابل کښې و. ځکه چې د دې دوو کورنيو خپلوي په تاريخي روايانو کښې دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چې دا "لويک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چې "لسان خلجيه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاريخي او ژبني دلايل سته چې خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چې له قديمه د غزني په غرو او رغو کښې اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه يوځو دليله راوړم چې دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي يا غلزي په اصل کښې (غرزي =

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

کوهزاد)[۷۵] یعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډیرو تاریخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجیان" چي په پېړیو یې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجیان وو، د دوی په نوم ډېر ځایونه هم سته، لکه: خلج (په روزگان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)[۷۶] خلج (د غزني) چي یاقوت هم په معجم البلدان(۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سیمو څخه ښودلی دی.

د قبایلو او ځایو په نوموکښي کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخیز - قرغیز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[۷۷]

دا خبره چي خلجیان د چنگېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدین احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[۷۸] تاریخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنگېزخان له

---

[۷۵] د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سیمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

[۷۶] دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي یاد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

[۷۷] طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبیبي طبع، کوټه.

[۷۸] تاریخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بیا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د یوه سړي له نسله په میلیونونو خلک او قبایل پیدا سي.

خلجیان یا غلجیان خو درې قرنه تر چنگېز دمخه په دغو ځایو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت یې لاره، د حدودالعالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وایي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او گوزگان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د څرځایونه او ډېر پسونه لري".[۷۹]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافیاوال ابن خرداذ به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجیه نوم اخلي، او وایي چي خرلخ تورکان طراز ته نژدې د ژمي هستوگني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجیه) د ژمي ورشوي دي.[۸۰]

ابراهیم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وایي:

"خلج یوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سیستان تر مینځ د غور شاته راغله، پسونه یې لرل، کالي او ژبه او کړه وړه یې لکه د تورکانو داسي وو"[۸۱]

ځیني مستشرقان په دې عقیده دي، چي دغه غلجي د هفتالیو بقایا دي، مارکوارټ وایي: "خلج یا خولچ د هفتالیو

---

[۷۹] حدودالعالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

[۸۰] ابن خرداد به، ص ۲۸.

[۸۱] اصطخري، ص ۲۴۵.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

قبائيلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي"[۸۲] او بيا په (۵۶۹ع) کال سفير ريمرچوس دغه کلمه خو لير راوړي ده. او دا نظريه موږ کټ مټ د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وينو، دی وايي: خلج او کبجيه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجينه چاپ شوې ده) د هياطله له پاتيشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجيان له افغانانو سره يوځای مؤرخانو ياد کړي دي، او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او يو قام وو، ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتگين په فتوحاتو کښي ليکي: "افغانيه او خلج ده ته ايل او په زور يې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثير هم کټ مټ دغه روايت راوړی دی.[۸۶]

[۸۲] ايرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.

[۸۳] دا د بيهقي کبجي او د منهاج سراج، کوچي، او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مورخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتاليت، او اوسني کوچي دی.

[۸۴] مفاتيح العلوم، ص ۷۲

[۸۵] تاريخ يميني، ص ۲۶.

[۸۶] الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مينارسکی په صراحت سره وايي: دغه خلج تورکان او د اوسنيو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هيگ هم په اسلامي انسائيکلو پيډيا کښي دغسي ويلي دي.[۸۷]

دا خبره يقين ته نژدې ده: چي خلجي يا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتاليانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتاليان (هياطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کټ مټ د دغو اوسني پښتنو کړه وړه ته ورته دي، جگي پزي، غټي سترگي، گڼ وېښتان، قوي بدنونه يې عيناً د پښتنو دي، او لکه ميسن چي ليکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د ميسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع)
احمدشاه ابدالي وايي:

تولـه يو دي که غلجي دي که اودلي
ښه هغه چي آئينه د زړه صفا ده

نو خلج يا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بيا د سلجوقيانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکې تر اسلام دمخه چي کوم

[۸۷] د مينارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښې وو، زموږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوې، او تر (۸۰۰هـ) پورې دوام لري، چې د دوی غښتې شاهنشاهي هم په هند کښې وې، او اسلام يې تر بنګاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چې (هـ) په (خ) اوړي لکه قديم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم.

د دې خبرې لپاره هم موږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلې دي، مګر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښې ځانونه نه شميري او بيلې دي". [۸۸]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبايلو کښې د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورټ نه کوی، او ځکه چې دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښې مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسې ليکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنین صحرا یست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ایشان متغیر گشت وبسیاهی مایل شد

(۸۸) ديوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نیز تغیر پزیرفت ولغتی دیگر گشت، وخلج را مردمان به تصحیف خلج خوانند". [۸۹]

له دې څخه ښه ښکاري، چې دغه خلجيان له تورکي قبايلو څخه په دغه وخت کښې بېل وو، او د خلخ او خلج تر مينځ التباس او تصحيف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښې د خپل عهد ډېر ملوک په هند کښې ښيي خو هغه چې تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چې خلجيان دي، خلجي يې بولي، چې د غور له ګرمسيره هلته تللي او پادشاهي يې جوړې کړې وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجي، محمد شيران خلجي، علي مردان خلجي، حسام الدين عوض حسين خلجي، عياث الدين خلجي[۹۰] او ډېر نور خلجي مشاهير چې له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاريخ فيروز شاهي کښې يو خاص فصل لري، چې بايد شاهي د ترکانو وي، خو هغه وخت چې ملک جلال الدين خلجي د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چې خلک ډېر متاثر وو، چې څنګه يو خلجي د ترکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهريان را بغايت دشوار نمود" [۹۱]

(۸۹) جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.

(۹۰) طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.

(۹۱) تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجيان، توركان نه وو، كه نه وي نو ولي به خلكو د توركانو د تخت و تاج پر ضياع افسوس كاوه[۹۲] بلكه دغه خلجيان چي په هند كښي د مدنيت او سلطنت يو ښكلی اثر پر ايښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجيانو څخه وو.[۹۳]

بارتولډ وايي:

"له څلورمي هجري پېړۍ څخه مو‌ړ خلجيان د افغانستان په جنوب كښي د سيستان او د هند تر منځ وينو، او دوی د هغو تركانو پښتانه شوي بقايا دي، چي د اصطخري په قول په قديمو زمانو كښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنك او ارغنداو په لوړه وادي كښي اوسي، هم له دغه نسله دي".[۹۴]

نو دغه توركان چي په قديمو زمانو كښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتاليان (هياطله، هون) وو، چي يو نيم زركاله دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلته د پښتنو د اكثريت په سبب بالكل پښتانه سوي وو، او كوم وخت چي دوی په هند كښي سلطنتونه جوړ كړل، بالكل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي ګڼل،

[۹۲] خلجيان توركان نه وو، د دې تفصيل وګورئ د هند د تاريخ د كانګرس رويداد ۱۹۳۹م.

[۹۳] تذكره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

[۹۴] اسلامي انسائيكلو پيډيا، ۳ تا ۸۷۶.

Telegram:https://t.me/afghansalar

مثلاً: خوشحال خان ختک، سلطان جلال الدين خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجي ګڼي او وايي:

بيا سلطان جلال الدين پر سرير كښناست
چي په اصل كښي غلجي د ولايت و[۹۵]

له دغو ټولو تاريخي اسنادو څخه دا ثابتيږي، چي خلجيان پښتانه وو، او دغه اوسني د غزني دغرو او رغو غلجيان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول يې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د كرامات په دغه حكايت كښي هم "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او د دغه "لويک" ژبه هم پښتو وه، ځكه چي دغه بيت پښتو دی، او وروسته به يې ولولئ:

۱۵. هندوان ساه؟ دا كلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قديم فارسي ادب كښي هندوان، هند ته ويل كېده[۹۶] د شاهنامې[۹۷] په ملحقاتو كښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر كک كوهزاد قصه راغلې ده، داسي وايي:

[۹۵] د خوشحال خان ختک كليات ص ۶۶۹، د حبيبي طبع، كندهار.

[۹۶] سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

[۹۷] دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلكه كوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې يې بالكل له تاريخي اصالته خالي نه ښكاري.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Downloaded By: Afghan Salar Library

که نزدیک زابل بسه روزه راه	یکی کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود	دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ	زافغان ولاچین وکرد وبلوچ [98]

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وې، او کوچ هم هغه کپچي او کبجینه دی، چي تراوسه هم غلجیان کوچي بلل کیږي، او دوی کیږدۍ (خرگاه) له دغه دښته د اباسین غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰هـ حدود) وایي:

"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند"[99]

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس یې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بیهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع یې نبسگان راوړي[100] د یوه زاړه فارسي تفسیر په خطي نسخه کښي چي په کیمبرج کښي سته، هم نبسه راغلې ده "و اورا فرزند دا دیم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه لیکي:

(98) د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.

(99) الابنیه عن حقایق الادویه، ص ۱ (خطي).

(100) تاریخ بیهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

"سند نبال نبسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده بود".[101]

امیر خسرو وایي: صفت ذات او همین نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

ځکه چي افلح د گردیزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نیسه) معنی نه لري، او د بیهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، یعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و.[102]

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد، یعني د لویک بتخانه یې ورانه کړه، او پر ځای یې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سیمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولیاؤ په ډله کښي شمیرل کیږي، مفتي غلام سرور لاهوري لیکي: د ده نوم سید احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له ولیانو څخه دی،

(101) آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.

(102) سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

چي خلک یې "لکهٔ داتا" بولي، او نسب یې حضرت علي (کرم الله وجه) ته رسیږي، د پلار نوم یې سید زین العابدین و، چي د ملتان په کرسی کوټ کښې ساکن و، او د عایشې کهوکهري سره یې واده وکړ، او سید احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پیدا سوه، دغه سید احمد په بغداد کښې د حضرت عبدالقادر جیلاني (رح) او شهاب الدین سهروردي (رح) حضور ته ورسید، او بیا یې په لاهور کښې له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شمیري، او د شهادت تاریخ یې د شاه کوټ د غره سره سره چي اوس یې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) کښي.[۱۰۳]

دا سید احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رویه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شیخ علي هجویري د هند په خاوره کښې د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبایل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي[۱۰۴] او په عیسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زیارت له، ډېره غازیخان ته راتله، خو د سکهانو د حکومت په وختو کښي دیوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

(۱۰۳) خزینة الاصفیا ۲ تا ۲۴۸.

(۱۰۴) د جالندهر گزتیر، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهیانې او جالندهر گزتیر لیکل کېدی، دغه سلطانې هنود موجود وو.[۱۰۵]

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جیلاني رحمه الله علیه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شیخ شهاب الدین سهروردي (۵۳۹ – ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سیمو کښي چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، یعني په ملتان او ډېره غازیخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مریدان وو، او ښایي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنویانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو لیکلي سوي و، او ټول حکایات یې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي یو مثال یې دغه موجود حکایت، او د غزني په مسجد کښي د "لویك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ایستل دي.

۱۹. باین مزلت؟ دا کلمه هم یقیناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شد ش ده، یعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحیح ډول په اوسني املا ولولئ:

(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکایت په صحیح ډول په اوسنۍ املا ولولئ:

"ابوجامدالزاولي را درتاریخ غزنه، از حسن صغاني روایت است: که در بلده غزنه بر درب بامیان مسجد یست عظیم، که آنرا مزگت افلخ (افلح؟) لویک خواندندی، و این بتخانه عظیم بود، که وجویر لویک، برخدمت رتبیل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمین اندر کرد، وبتابوت سیمینه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، این بیت فرستاد بلسان خلجیه، که لویک گفت:[۱۰۶]

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نبسه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد.

چنین روایت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باین مزگت شد گفت: بوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمین برکافت و صنم لویک برکشید درتابوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم را (به) بنای

(۱۰۶) د دې بیت صحیحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبي پښتو بیت

اوس به دغه د "لسان خلجیه" د بیت الفاظو ته ځیر شو، گمان کوم چي دا پښتو دي داسي:

په زمي کزنه ښخید لویک لویانو بویله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تیزیو په ملا

د دې بیت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	گز	نه	ښه	خید	لو	یک	لو	یا	نو	بو	یله	لو	یا
کښه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	یو	په	ملا

په اوسنۍ املا داسي کیږي:

په زمي غزنه ښخید لویک لویانو بایله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تازیو په ملا

د کلماتو تحلیل:

۱. زمي: دغه اوسنۍ مځکه او د فارسي زمین ده، دا کلمه عیناً په فارسي پخواني ادب کښي په دغه شکل سته، فخرالدین گرگاني (۴۴۶هـ) وایي:

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

چو این مایه نبودی رستنی را
نبودی جانور روی "زمی"را[107]

نظامي وایي:

اساسیکه د آسمان و"زمی"است
باندازه قدرت آدمی است

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵ه) وایي:

زمین جای آرام هر آدمی است
همان خانه کردگار "زمی" است[108]

په اوستا کښي زم (مځکه) او په پهلوی زمیک د اسمان په مقابل کښي و[109] او زمیاد د مځکې او ودانی پربښته وه[110] داسي ښکاري چي زمی پخوا په پښتو کښي هم وه، چي وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیك، ته نژدې ښني جوړه سوه.

۲. ګزنه: په اصل کښي (کزن) ده، چي د ګزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (ګزنك) او د معاني په

[107] ویس و رامین ۳.
[108] فرهنګ دهخدا، ص ۶۶.
[109] یشتها ۸، ۱۳، ۹۵
[110] مزد یسنا و ادب فارسي، ص ۴۳۲.

کتابو کښي ګزن او معنا یي خزانه ده[111] او په سنسکریت کښي کجن یا جګن وه، چي عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جوالیقی (۴۶۵ تا ۵۴۰ه) لیکي: الکنز: فارسی معرب و اسمه بالعربیه مفتح،[112] نو د عربي کنز د فارسی ګنج معرب شکل دی[113] چي قدیم شکل یې ګزنه = ګنزه = غزنه و.

په فارسي کښي مرغوزن یا مرغزن (ګورستان) ته وایي، او دغه قدیمه ریښه لري (مړ + غزن = خزانه مردګان = ګورستان چي دا کلمه په هراتي فارسي کښي وه،[114] امامي هروي وایي:

آن جهانداری که ګشت اندر نبرد
مرغزار از زخم تیرش، مرغزن

منو چهری وایي:

وقت صلحش کس نداند "مرغزن"
از مرغزاز وقت خشمش کس نداند

[111] سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.
[112] المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱ه.
[113] سواء السبیل الی معرفته المعرب والدخیل، طبع لاهور ۱۹۰۳ه.
[114] طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

مرغزار از مرغزن،[۱۱۵] نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چي د غزنه قديم نوم ګزنه په پښتو کښي و، او دا يې خکه ګزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزانې محفوظي وې، او غزنه د ګزنه د کليمې وروستني لغوي تحويل دی.

۳. سحيد لويك؟ دا كلمه هم د "لويك" بت د ښخولو او مځكي كينلو (كافت) په قرينه، چي په دې حكايت كښي ذكر شوی دی، د پښتو (ښخيد) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غايب صيغه ښكاري، او اوس مورږ وايو (ښخ سو) ګمان كوم چي د (ښخيدل) مصدر پخوا پخپله مستقيم مشتقات درلوده، او (ښخ كيدل) د ژبي د وروستني فتور نخښنه ده - او د صيغې اخير (يد) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نږدې دی. چي پخوا د مفرد غايب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خورديد (وی نان خورد)احمد استاد محمود ايد (احمد استاد محمود است).

نو ښخيد لويك هم دغه معنا لري: ښخ سو لويك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفيه كښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غايب صيغې سته[۱۱۶]

---

[۱۱۵] ديوان منوچهري، ص۶۶.

[۱۱۶] د طبقات الصوفيه فرهنګ د حبيبي ليک.

۴. لوی انو: په اوسني املا (لويانو) ده، له دې څخه هم ښكاري، چي د (لويك) د كلمې ريښه هم (لوی) وه، او پښتنو دوی (لويان) هم بلل، دا كلمه اوس هم سته، مثلاً: د كلي مشران او لويان سره راغونډ شول.

كريم داد وايي:

پر غريبو چي تېری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بويلا: دا هم د اوسني (بايله) قديم تلفظ دی. بايلل او بويلل (باختن) په يوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بويلا) وايي يعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ږغېږو توريو Vowels په ويلو كښي لري، او لكه چي ما دمخه وويل: په قديمو نښانو كښي د مسيدو او وزيرو او اپريدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښكاري، بويلا (بايلووله، بايلو، بايله) ماضي صيغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لويا: اوسنی لوی، د هغه لوی له ريښې څخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي كلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس مورږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وايو، خو څغلا، شنړا، څلا، زرغا، زلما، ښكلا، ملا نه وايو، حال دا چي دغسي ډېر كلمات په پخواني پښتو كښي

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

وو، او پـه پخوانـو اشـعارو کښـي مسـتعمل دي[۱۱۷] وګورئ په لومړی مصرعی کښي لویان، لویا دواړه له یوې ریښې دي، او دا ثابتوي، چي د (لویك) لقب هم له دغي ریښي ښخه راوتلی دی.

۷. کسه تر؟ دا کلمه کشا تر = کښه تور وه، لومړی توته یې کښه له کښل ښخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي په ترکیب کښي (هـ) حذفیږي، لکه تورن، تورپالی.

د توري کلمه په قدیمو نومو کښي خورا ټینګه ریښه لـري، لکه دمخه ذکر شوي (تورامانا = تورمن) او تـروجن پـال (تورجن پالونکی) او کشتریه چي پـه سنسکریت او زړه پارسو او سغدي او اوستا کښـي عمومـاً د پاچا او حکمران او جنګـي او تورپالي په معنا وه، او د شاه، شار، کشور کلیمې هم له دغي ښخه راوتلي دي او د پیر روښان پـه خیرالبیـان کښـي (تورکښ) راغلې ده.[۱۱۸]

سر الکسـندر بـرنس Burnes تـر ۱۸۳۶ع کال دمخـه د اباسـین پـه هنـد (پخـواني ویهنـد) کښـي پـر سـنګ مرمـر یـوه سنسـکریت کتیبـه مونـدلې وه، چـي یـو غـوښي خـوړونکی قـوم تورکښ Turshcas پر دې سیمه مسلط و.

[۱۱۷] پټه خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.

[۱۱۸] شرح یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ ۱-۶۵ د حبیبي لیک

دا لیـك یـوه بـرهمن "سـري تلکـه" Seri Tillaka کښلی دی[۱۱۹] او داسـي ښکـاري چي دا غـوښي خوړونکي تورکښان هغه هفتالیان (هونان) وو، او دوی یې د دلاوری او تورپالي توب په سبب تـورکښ = کښـه تـور = کشـتریه بلله، چي په دې پښتو بیت کښي کښې مې دغه کلمه راغلې ده، او کشتریه او کښې تور یا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا لـه قدیمه په پښتو ادب کښي موجود وو.

۸. ببراغلوم: دا کلمـه غالبـاً (بـه براغلـوم) ده، چي د بیت د هجایي وزن په تجزیه کښي (برا - غل - وم) ویله کیږي، او باید مصدر یې براغلول وي، یا براغلل وي، لـه موقـع داسـي ښکـاري چـي براغلـول بـه د فارسـي لـه (آغـال، براغلل، براغلیدن) سره یوه لري، اسدی طوسي لیکي:

آغال چنان باشد که کسی رابر کسـی طـیره کننـد تاتنـد شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسگ را که بر مدم جهانند، بـر آغلیدن گویند، فرالاوي گفت:

[۱۱۹] د دې کتیبې انګریزي ترجمـه وګـورئ: کابـل د لنـدن طبـع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي ډبرلیک، برنس د ایشیاټک سوسائیټي د کلکتې موزیم ته وړی و.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

مـــــن ز "آغالشـــــت" نترســـــم هـــــيچ
وربمـــــن شـــــير "رابـــــر آغـــــالي"(۱۲۰)

دا مصدر په فارسي کښې برغلانيدن او ورغلانيدن هم راغلی دی، چي اوس يې په پښتو ښکارل يا پارول بولي، او په فارسي يې "کسی را بر جنگ تيز کردن" معنا ليکلې ده(۱۲۱) بيهقي ليکي:

"أنديشد اين بادشاه که ما بتر سيديم و بگريختيم، و دم مابگيرد، وبنامه ولايت داران رابرما "برآغالانيددن" گيرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وايي: که بنده بورتگين را برين قوم "آغاليد" و اوبخواهد آمد".(۱۲۲)

نو په دې پښتو بيت کښې هم "کښه تور به براغلوم" داسي معنا کوي: لښکر به وګمارم او فوځ به پاځوم، يعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښې د امير کروړ يو شعر دی، چي په هغه کښې "په ژوبله يو نم "يرغلم" پر تښتېدونو باندي" راغلي دي(۱۲۳) هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چي د

(۱۲۰) لغت فرس، ص ۳۲۵.
(۱۲۱) برهان قاطع، ج۱.
(۱۲۲) تاريخ بيهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
(۱۲۳) پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطينو په اشعارو کښې پرغلل او يرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر ښايي چي د امير کروړ دغه "يرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چي دغه قديمه ريښه لري، او امير کروړ هم د دغو "لويکانو" د زماني پاچا دی، چي د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغيس حکمران و، او د ژبي نژدېوالی يې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بيت د هجائي تقطيع څخه بايد دا کلمه دوې هجاوي وګڼو (به - لوم) مګر ما چي هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغي کليمې کوم معقول حل مي ونه موند. او داسي کلمه چي معنا يې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پيدا ځکه دا کلمه دغسي پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) يعني ملتيا مه کوه ځکه چي وروسته هم د بيت په پای کښې (ملا) راغلې ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد. معاون او رفيق ته وايي، ملتيا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شيخ اسد سوري د پښتو يو قديم شاعر (۴۲۵هـ) وايي:

نـه بـه لاس واخلـي لـه خـوره نـه بـه لـوري
نـه بـه مـلا کـړي لـه بـې وزلـو لـه تـرار(۱۲۴)

(۱۲۴) پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram;https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

ملکیار غرشین (۵۷۱هـ) وایي:

غازیانو راشئ - تول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،[۱۲۵]

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلي دي، عبدالقادرخان ختك وایي:

اې یوه خدایه! ژر وران د دنیا سرای کړې!
چې اشنا عالم ترې ځي، ناآشنا ملي

بل ځای وایي:

ناپوهان به یې باور په ودانې کا
چې په طمع د سیلاب د اوبو ملي[۱۲۶]

نو ښایي چې دلته هم (مه مله) یعني مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کلیمې آخرنی الف د (هـ) پر ځای، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښي سته، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وایي.

۱۲. تیزیو؟ دا کلمه د هجایي تقطیع لپاره باید (تي-ز-یو) ولوستله شي، ګمان کوم چې دا هم د ږغیزو توریو د اوښتلو د سیستم په اثر له (تازیو) څخه (تیزیو) شوې ده.

---

(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبیبي طبع کندهار
(۱۲۶) وګورئ د عبدالقادرخان دیوان، د حبیبي طبع کندهار.

تازي له قدیمه عربي ژبي او عربي قوم ته ویل کېده، په اوسني محاوره باید وواېو، (مه مله د تازیو په ملا) یعني مه ځه یا مه پاتېږه د تازیو او عربو په ملګري کښي.

ځکه چې د غزني لویك خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو یوه بل "لویك" له کابله ده ته په دې بیت کښي وکښل چې:
"های، افسوس! لویك بت د غزني په مځکه کښي ښخ سو، او لویانو خپله لویي بایلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازیانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چې پښتانه مسید او وزیر به یې حتماً (تیزي) وایي، د عربي اقوامو لپاره قدیم نوم دی، چې په پهلوي او فارسي کښي هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښي د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه دیهیم بیني نه شهر — کزاختر همه "تازیان" راست بهر
از ایرانیان وازترک وز"تازیان" — نژادي پدید آید اندر میان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود — سخنها بکردار بازي بود

بیا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" یکي نامه پاسخ نوشت — پدید آورید اندر وخوب وزشت[۱۲۷]

---

(۱۲۷) شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم له (طائی) څخه اخيست سوی دی، ځکه چي د بنوطي قبيله ايرانيانو ته ډېره نژدې او ورځرمه عربي قبيله وه، نو ټول عرب يې په دغه نامه وبلل.[128]

دا چي يو ملت د يوې قبيلې په نامه وبلل شي، په تاريخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه يونان د يوې قبيلې يونيا په نامه، يا فرس (د عربو ايران) د پرسه قبيلې په نامه چي يونانيانو (پرسيا) وباله، او بيا (پرشيا) سو.[129]

او بل مثال يې دا دی: چي په دغه حکايت کښي د پښتنو ژبه يوازي د غلجو په نامه "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او دا د کل تسميه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قديم دی، حتی چينيانو هم د ټانګ د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi اميرالمومنين له خوا شل سفيران د چين د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د ليو - شي Liao-Shi چيني امپراطور حضور ته هم يو تلشي (تازي) سفير راغی.[130]

---

[128] باټولډ په اسلامي انسايکلو بيډيا کښي ج۲، د تاجيک آرټيکل.
[129] د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.
[130] په چيني کتابو کښي د مينځنو پيړيو پلټني، د پترچ ميدر تاليفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو ليکونه او اسناد او د لويکانو يو پښتو بيت ټکي په ټکي د لغوي او تاريخي تحليل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاريخي نتائج لنډ لنډ وليکم.

۱. لويکان، يوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره يې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه يې پښتو وه، او فديمتر "لويك" وجوير (هجوير) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه يو بيت د لويکانو د ژبي نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبي لهجوي سيستم د وردګو او مسيدو او وزيرو اوسنی ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاريانو او غزنويانو سره څو قرنه جاري وې.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجيانو (خلجيانو) سره ښکاري، ځکه چي ژبه يې هم "لسان خلجيه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قديم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي ريښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar

Downloaded By: Afghan Salar Library

۸. د پښتو د یوه قدیم نظم ویونکی (لویك) چي د خانان لویك او خنچل کابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) کښي به ژوندی و، نو دی هم لکه امیرکروړ سوري، د پښتو قدیم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لویکانو کورنی د سبکتګین په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا کښي پهلوي ته نژدې وه، چي په دې بیت کښي د زمي، ګزنه، براغلوم او تازي کلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښي چي د امیرکروړ شعر هم موجود دی، له دغو اغېزو څخه سپېڅلی دی، نو داسي ښکاري، چي د امیرکروړ ژبه د غور په غرو کښي له دغو پردو اغېزو څخه لیري پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبي اثرونه کړي وو، او ځکه چي دا غرونه او رغونه د هند سیاسي او تجارتي لار وه، او د ایران او ماوراء النهر او عربو خلکو تګ او راتګ دلته ډېر و، نو د دوی تقافتي او ژبني اثرونه هم یوه طبیعي خبره ده.

۱۱. په مسیحي لومړیو پېړیو کښي چي سپین "هون" (آریایي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوی څخه هفتالیان (ابدالیان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

Telegram:https://t.me/afghansalar

غرو او رغوکښي تر کوړکه له پخوانو پښتنو سره ګډ او میشته شول. چي اوس د ابدالي (دراني) په نامه کښي هغه قدیمه ریښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرځي) په نامه له محلي پښتنو سره ګډ سول،[۱۳۱] د دغو خلکو ژبه دمخه هر څه چي وه، خو دلته په زابلستان کښي له غزني څخه تر سیستانه پښتو سوه، او د دوی ګډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه کښي ځیني قدیم ترکي کلمات ګډل کړل: لکه هون چي "خان" سو، یا اولس، "جرګه" "یرغل" او نور.

خو کوم وخت چي پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو یرغلونه راغلل، نو دوی غرو ته وخاته، او د دوی لهجه او ادا په غرو کښي پاته سوه، لکه د وردګو او وزیرو او مسیدو لهجې.

اما هغه اقوام چي په سیمو کښي وو، د دوی پر لهجو د سیمي د خلکو او مدنیت او ژبو اثر وسو، او تهذیب یې وموند، چي اوسنیو ابدالیو لهجه یې نمونه ده.

[۱۳۱] ځینو لیکوالو پښتانه دهون له نسله ګڼلي دي، مګر دا خبره تاریخي اصالت نه لري، ځکه موږ د هون تر زماني ډېر دمخه په ریګویدا او د هرډوټ په تاریخ کښي د پکهت او پکتویس ذکر د آمو او اباسین تر منځ، سیمو کښي وینو، او دا ثابته ده، چي پښت = پښتانه درې، څلور زره کاله مخکي هم په پښتونخوا (د هیرډوټ پکتي ایکا) کښي اوسېدل، خو هغه وخت چي په عیسوي لومړیو پېړیو کښي سپین هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوی په دې سیمو کښي د پښتنو سره ګډ، او پښتانه سول او ژبه یې هم پښتو سوه.

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/

Uploaded By: Afghan Salar Library

د لویکانو تاریخي ښکارندوی

لویـک وجـویر (هجـویر، وجیـر) د رتبیـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰ه حدود، لویك خانـان د وجویر زوی (د ګردیزي: خاقان) مسلمان او بیا مرتد شوی لویـك، چي د خنچل کابلشـاه معاصـر و (د دوی معاصـر یـو بـل لویـك، د پښتـو بیـت ویـونکی) د ۱۶۳ه حـدود محمـد بـن خاقـان (ګردیـزی) د ده نـوم اسلامي او هـم مسـلمان و، د ۲۱۰ه حـدود، افلـخ د محمـد زوی (د ګردیزي ابومنصور افلح) د یعقوب لیث څخه پـه ګردیـز کښـي مات سو ۲۵۶ه.

ابوعلي (ابوبکر) لاویك (طبقات ناصري) یـا مطلق لویـك (سیاست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چي د سبکتګن لـه لاسـه یې په چرخ کښي د خپـل زوم (د کابـل شاه زوی) سره ماتـه وکـړه ۵۶۳ه.

پای

Facebook:https://www.facebook.com/groups/1822812871297698/
Telegram:https://t.me/afghansalar